

AGNIESZKA LEWICKA

Empatyczny świat ucznia uzdolnionego

The empathic world of a gifted student

Uczeń zdolny charakteryzowany jest na płaszczyźnie wielu sfer życia. Uwzględnia się poziom jego rozwoju intelektualnego, społecznego, psychicznego. We wszystkich definicjach dochodzimy do jednej konkluzji, mówiącej o tym, iż uczeń zdolny to osoba odróżniająca się od rówieśników w sposób istotny, pozytywny w jednym lub wielu obszarach funkcjonowania. Wszystkie zjawiska odbiegające od normy są interesującym polem eksploracji badawczych. Wielość publikacji z zakresu upośledzenia umysłowego, zaburzeń osobowości, zaburzeń psychicznych jest zatem oczywista. Zastanawiające jest jednak to, dlaczego fenomenem szczególnych uzdolnień dzieci i młodzieży nie zajmuje się tak wielu psychologów czy pedagogów. Czyżby trudniej było pracować z uczniem uzdolnionym niż np. z upośledzonym umysłowo? Wiele niewytłumaczonych zagadnień związanych z osobami szczególnie utalentowanymi rozbudza ciekawość badawczą. Skoncentrujmy się na jednym z niezmiernie ważnych zjawisk - empatii.

Empatia ujmowana jest najczęściej w dwóch wymiarach: emocjonalnym oraz poznawczym. Hussert przykładowo (za: Gulin 1994) traktował empatię podmiotowo. Uważał ją za wielowarstwowy i złożony akt. Twierdził, iż aby mówić o empatii, należy wyjść poza granice własnego podmiotu i zwrócić się w kierunku drugiego człowieka. Empatia ma charakter probabilistyczny i stanowi zależność między bytem fizycznym a psychicznym w relacji podmiot-przedmiot (jednostka). Spostrzegana osoba prezentuje swój stan psychiczny, empatyzer - przeżywa ten stan. Wczuwanie się w sytuacje innych opiera się na spostrzeganiu drugiej osoby, obserwacji i znajomości siebie.

Węgliński (1983) przez sympatię rozumie zdolność psychiczną motywującą jednostkę do szukania bliskości z innymi osobami poprzez:

- Syntonię emocjonalną (sympatia oparta na przeżyciach przykrych i przyjemnych);

- Wczuwanie się w stany psychiczne oraz przeżycia innych osób, a także rozumienie innych, jakby było się nimi.

Autor wyróżnia następujące tendencje empatyczne:

a) wrażliwość na przeżycia innych osób;

b) współdziewczenie emocjonalne (syntonia);

c) wzruszanie się pozytywnymi i negatywnymi emocjami innych osób;

d) wczuwanie się w przeżycia innych;

e) gotowość do poświęcania się dla innych.

Przy określaniu terminu „empatia” należy pamiętać, że istnieje wiele granic definicyjnych. Pedagogika, socjologia i antropologia wyznaczają nowe granice empatii, tj.:

* Granice społeczno-demograficzne odnoszące się do jednostek, które wchodzi w kontakt z innymi w różnych sytuacjach i strukturach społecznych. Osoby te różnią się płcią i wiekiem.

* Granice edukacyjne wynikające z różnic doświadczeń, przeżyć oraz tego, czego dana jednostka nauczyła się o sobie i o innych.

* Granice sytuacyjne powstające na skutek tego, że niektóre sytuacje społeczne stymulują bądź hamują wytworzenie empatycznych zachowań.

* Granice profesjonalistyczne stanowiące czynności twórcze i odtwórcze, czynności związane z ludźmi różnych profesji, które dają okazję do rozwoju lub regresu empatii.

* Granice kulturowe wynikające z różnic kulturowych, według których wychowują się jednostki wchodzące ze sobą w interakcje (Kargulowa 1994).

Niezależnie od przyjęcia określonej definicji empatii należy podkreślać wieloaspektowość owego pojęcia. Wydaje się, że równie ważne w naszej empatyczności są elementy emocjonalne, jak i procesy poznawcze.

Należy rozważyć, w jakim kontekście empatia dotyczy uczniów uzdolnionych. Pierwszym istotnym wymiarem jest konfiguracja „dziecko uzdolnione - empatia”. Szumski (1995) twierdzi, że dziecko uzdolnione bardzo często jest silnie wrażliwe, ale także bardziej skłonne do neurotyzmu. Badania prowadzone przez Eisenberg, Fabes, Carlo (za: Davis 1999) dowiodły faktu, że jednostka dziedziczy ogólną tendencję do reagowania silnymi uczuciami ze względu na swoją wysoką emocjonalność, neurotyczność, pobudliwość i skłonność do intensywnego odczuwania. Stwierdzenie to wyjaśnia przyczynę skłonności do reagowania afektywnego na doświadczenia innych ludzi. Emocjonalność i neurotyzm okazały się silnie powiązane ze skalą osobistej przykrości, a intensywność jej odczuwania została ściśle powiązana z empatyczną troską. Wskazano na bardzo niskie powiązanie pomiędzy temperamentem i przyjmowaniem ról.

Pospiszyl (1992) potwierdza tezę o silnym powiązaniu empatii z neurotyzmem. Grono neurotyków zaliczane jest do osób empatycznych. Podobieńska-Seul (1983) poparła stanowisko mówiące o tym, że osoby o wysokim poziomie empatii charakteryzują się silnym neurotyzmem. Kliś i Kossewska (1994) dowiodły, iż istnieje negatywny związek pomiędzy podatnością na zarażanie się emocjami innych ludzi a neurotyzmem. Neurotycy nie przeżywają w sposób dojrzały emocji innych osób, a współbrzmia z ich emocjami. Zaistniał więc związek pomiędzy ogólnym poziomem empatii a zmianą reaktywności. Osoby o niskim progu wrażliwości (reaktywne) łatwiej ulegają emocjonalnemu zarażeniu się i wzruszeniu emocjami innych osób. Nasilona kontrola własnych zachowań osłabia tendencję do emocjonalnego współbrzmienia z innymi. Przyjmując tezę o powiązaniu poziomu neurotyzmu z empatią, należy się zastanowić nad tym, dlaczego uczeń zdolny jest często określany jako bardzo wrażliwe dziecko.

Nie sposób przeanalizować w tym miejscu wszystkich uwarunkowań empatii. Opowiadając się za wieloaspektową koncepcją Davisa (1999), możemy stwierdzić, iż poziom empatii emocjonalnej w znacznym stopniu zdeterminowany jest biologicznie, natomiast procesy poznawcze wysoko rozwinięte u osób uzdolnionych mogą stwarzać lepsze warunki do spostrzegania i przeżywania emocji innych ludzi. Należałoby zatem postawić dwie hipotezy:

- Uczniowie uzdolnieni charakteryzują się wyższym poziomem empatii poznawczej w porównaniu z dziećmi w szeroko pojmowanej normie rozwojowej.
- Poziom empatii emocjonalnej uczniów uzdolnionych nie różni się w sposób istotny od poziomu empatii afektywnej ich rówieśników nieposiadających szczególnych uzdolnień.

W przyszłych badaniach - oprócz potwierdzenia powyższych stwierdzeń - należy określić poziom dojrzałości empatii, to znaczy formę empatii, jaką przejawiają uczniowie uzdolnieni.

Druga interesująca nas konfiguracja „nauczyciel dziecka uzdolnionego - empatia” dotyczy w szczególności osoby pedagoga. Traux oraz Carkhuff (za: Gaś 2001) uważają, że głównym wyznacznikiem skuteczności empatii pedagoga jest to, czy wychowanek potrafi zrozumieć siebie i na ile korzysta z umiejętności empatycznej w rozwiązywaniu sytuacji trudnych. Postawa empatii nauczyciela jako osoby wspierającej rozwój ucznia osiąga różne nasilenie od bardzo niskiego do bardzo wysokiego:

Stopień 1 - Nauczyciel otrzymuje informacje o uczuciach i doświadczeniach wychowanków, przy czym sam ogranicza się w wyrażaniu własnych emocji.

Stopień 2 - Nauczyciel reaguje na okazywane przez ucznia uczucia, odejmując od przekazu wychowanka widoczny efekt.

Stopień 3 - Ekspresja nauczyciela i ucznia znajduje się na porównywalnym poziomie, wyraża ona ten sam efekt i znaczenie.

Stopień 4 - Nauczyciel wzbogaca ekspresję ucznia, pomagając mu przez to wyrazić głębsze uczucia.

Stopień 5 - Pedagog wzbogaca uczucia wychowanka na tyle, iż potrafi on wyrazić najgłębsze swoje odczucia.

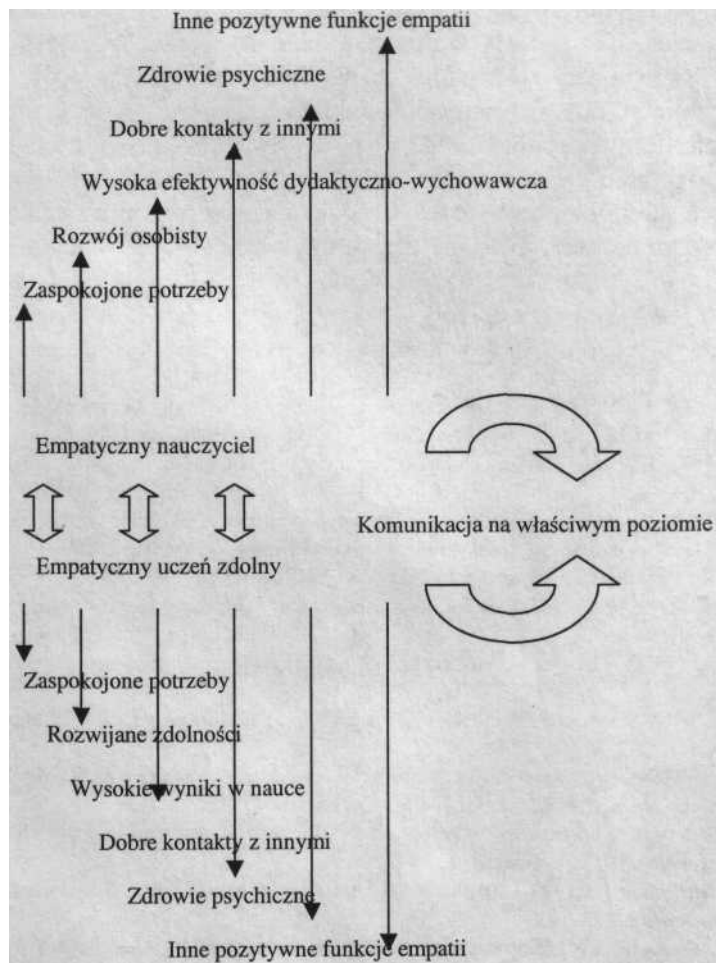
Empatyczny nauczyciel łatwo wyraża swoje uczucia, potrafi wytworzyć ciepłą, opartą na zaufaniu i akceptacji atmosferę wychowawczą. Pozwala na nawiązywanie otwartych kontaktów interpersonalnych oraz swobodne komunikowanie się uczniów. Doskonale rozumie potrzeby i uczucia podopiecznych, przez co skuteczniej może im pomóc (Kliś 1998). Nauczyciele empatyczni dobrze orientują się w sytuacji rodzinnej dziecka, co usprawnia proces dydaktyczno-wychowawczy pod kątem dostosowania zadań według zasady indywidualizacji. Pedagodzy mogą modyfikować własny punkt widzenia, a przez to korygować swoje błędy wychowawcze (Cichy 1986). Są oni spontaniczni w zachowaniu, a poczucie własnej wartości jest adekwatne do ich możliwości. W chwilach zdenerwowania wychowawcy o wysokim poziomie empatii zachowują opanowanie i trudno sprowokować ich do uzewnętrznienia negatywnych uczuć (Morgan za: KJiś i Kossewska 1993). Empatia łączy się ze zrozumieniem problemów podopiecznych przy zachowaniu nieosądzającej postawy wobec nich. Pozwala na zakomunikowanie uczniom, iż rozumiane i właściwie odczytywane są ich przeżycia (Pilecka 1995). Osoba empatyczna jest w stanie widzieć świat w sposób spostrzegany przez dziecko, a przez to jest zdolna do odpowiedzi na jawne i ukryte treści przekazywane przez niego. Jest ona otwarta na niesienie pomocy innym, ale nie kosztem własnych potrzeb. Występuje w obronie i interesie dziecka (Janowska 1998). W pełni zaspokaja potrzeby podopiecznych oraz usuwa niepokój związany z sytuacją wychowawczą (O'Rourke 2000). Wysoka empatia nauczyciela wiąże się z niską absencją uczniów, mniejszą liczbą konfliktów w grupie pedagogów, lepszą organizacją procesu dydaktyczno-wychowawczego oraz zwiększoną motywacją do pracy. Empatyczny nauczyciel potrafi stanąć w obronie wychowanka, zrozumieć jego zachowanie w różnych sytuacjach. Zaspokaja on potrzebę bezpieczeństwa uczniów, która sprzyja ich prawidłowemu rozwojowi (Rembowski 1989). Empatyczny wychowawca zdolny jest do emocjonalnego współodczuwania tego, co naprawdę przeżywa wychowanek. Potrafi on dokonywać trafnych ocen ich osiągnięć. Umie skutecznie zapobiegać możliwym zaburzeniom i popełnia mniej błędów wychowawczych w porównaniu z nauczycielami mało empatycznymi (Kościelak 1996, Barłóg 1998).

Jak możemy zauważyć, w literaturze przedmiotu odnajdujemy wiele przykładów pozytywnych funkcji, jakie spełnia empatia w pracy nauczyciela. Największą wykładnią empatyczności nauczyciela staje się efektywność nauczania, ale przede wszystkim wychowania dzieci i młodzieży. Pedagog dziecka uzdolnionego staje wobec szczególnego wyzwania. Ma być może przed sobą osobę o ponadprzeciętnym ilorazie inteligencji, kreatywną, żądną wiedzy, krytyczną, sprawną organizacyjnie, bezkompromisową, posiadającą specjalne potrzeby itp. Stopień poradzenia sobie z takim wyjątkowym uczniem w znacz-

nym zakresie zależał będzie od kompetencji psychopedagogicznych wychowawcy (w tym od poziomu jego empatyczności).

Ostatnią konfigurację „empatyczny uczeń zdolny - empatyczny nauczyciel” prezentuje schemat 1 opracowany na podstawie przeglądu literatury.

Informacje zawarte na schemacie przedstawiają związek pomiędzy dwoma osobami empatycznymi, tj. nauczycielem i uczniem uzdolnionym. Na drodze partnerskich relacji interpersonalnych opartych na szczerych odczuciach korzyści czerpią obie strony. W prezentowanym układzie zachodzi związek sprzężenia zwrotnego. Osoba wspierająca - nauczyciel w kontakcie z empatycznym podopiecznym staje się jednostką wspieraną w rozwoju osobistym i zawodowym. Natomiast uczeń otrzymujący wsparcie od empatycznego pedagoga

Schemat 1. Relacje pomiędzy osobami empatycznymi - nauczycielem i uczniem
Relationships between empathic persons: the teacher and the student

uzyskuje w zamian warunki sprzyjające jego rozwojowi intelektualnemu, społecznemu, emocjonalnemu czy fizycznemu.

Empatia uznawana jest za ważny komponent osobowości nauczyciela, gdyż stanowi podstawowy warunek poprawnej komunikacji z uczniami oraz podopiecznych między sobą (Rogers 1961, Trzebińska 1985, Johnson, Anderson, Slavin, Kohn, za: Cotton 1997). Autorytet nauczyciela stanowi źródło pozytywnych odczuć oraz ułatwia rozwiązywanie problemów z uwzględnieniem więzi istniejącej pomiędzy uczniem a nauczycielem (Sikorski 1997). Empatyczność jest warunkiem dobrego porozumienia w grupie nauczycieli oraz innych profesjonalistów, którzy równocześnie oddziałują na podopiecznych (Hargreaves 1998).

Wobec postawionych problemów nasuwa się wniosek podkreślający pozytywne funkcje, jakie spełnia empatia w naszym życiu. W celu wytworzenia atmosfery sprzyjającej własnemu rozwojowi oraz innych osób pedagogicy powinni pamiętać o dwóch istotnych faktach:

1. Uczeń zdolny posiada szczególne potrzeby i oczekuje wsparcia nauczyciela w ich zaspokajaniu.

2. Uczeń zdolny zawsze pozostaje dzieckiem ze swoimi „wielkimi” problemami, żadnym szczerych uczuć oraz empatycznego zrozumienia.

BIBLIOGRAFIA

- Barłóg K. (1998). *Empatia w działalności wychowawczej*. W: F. Kozaczuk (red.). *Wybrane zagadnienia profilaktyki i resocjalizacji dzieci i młodzieży*. Rzeszów: CDP.
- Cichy R. (1986). Empatia jako mechanizm regulujący zachowanie człowieka. *Nowa Szkoła*, 5, 298-302.
- Cotton K. (1997). *Developing Empathy in Children and Youth*. School Improvement Research Series.
- Davis M. H. (1999). *Empatia. O umiejętności współodczuwania*. Gdańsk: GWP.
- Gaś B. (2001). *Doskonalący się nauczyciel*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Gulin W. (1994). *Empatia dzieci i młodzieży. Komponenty informacyjne, decyzyjne i emocjonalne*. Lublin: KUL.
- Hargreaves A. (1998). The emotional practice of teaching. *Teaching and Teacher Education*, 14, 8, 235-854.
- Janowska J. (1998). *Samoaktualizacja w teorii i praktyce kształcenia nauczycieli*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kargulowa A. (1994). *Granice empatii w perspektywie nauk humanistycznych*. W: M. Łobocki (red.). *Psychologia humanistyczna*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kliś M. (1998). Pojęcie empatii we wcześniejszych oraz współczesnych koncepcjach psychologicznych. *Psychologia Wychowawcza*, 1, 17-27.
- Kliś M., Kossewska J. (1993). Zdolność do empatii u nauczycieli i studentów. *Psychologia Wychowawcza*, 2, 133-143.
- Kliś M., Kossewska J. (1994). Empatia a inteligencja, cechy osobowości i temperamentu. *Psychologia Wychowawcza*, 5, 385-394.
- Kościełak R. (1996). *Funkcjonowanie psychospołeczne osób niepełnosprawnych umysłowo*. Warszawa: WSiP.

- O'Rourke L. (2000). *Teacher Trainer Tutor. Transforming the Learning Relationship*. Management Books, Guildford.
- Pilecka B. (1995). *Znaczenie empatii w różnych wymiarach relacji interpersonalnych*. W: B. Gaś (red.). *Psychologia wychowawcza stosowana*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Podobieńska-Seul G. (1983). Badania nad empatią w nerwicy. *Przegląd Psychologiczny*, 4, 917-923.
- Pospiszyl K. (1992). *Psychopatia*. Warszawa: PWN.
- Rembowski J. (1989). *Empatia*. Warszawa: PWN.
- Rogers C. (1961). *On Becoming a Person*. Houghton Mifflin, Boston.
- Sikorski W. (1997). Kształtowanie postaw prospołecznych uczniów jako wariant „nauczania wychowującego”. *Opieka - Wychowanie - Terapia*, 4, 22-27.
- Szumski G. (1995). *Dobór i kształcenie uczniów zdolnych. Studium porównawcze o legitymizacji instytucji edukacyjnych*. Warszawa: WSPS.
- Trzebińska E. (1985). Empatia jako forma komunikacji interpersonalnej. *Przegląd Psychologiczny*, 2, 417-436.
- Węgliński A. (1983). Poziom empatii a zachowanie nieletnich w zakładzie poprawczym. *Psychologia Wychowawcza*, 3, 317-326.

SUMMARY

The article is a theoretical reflection on empathy of gifted students. Empathy is presented on the two levels: emotional and cognitive.

Empathy of specially gifted students ought to be considered within three configurations. The first is concerned with the function which empathy fulfils in different spheres of life of a gifted child. The successive configuration stresses an important role by empathic abilities in the didactic-educational work of pedagogues. The final effect of the relationship between the two configurations is the human relationship developed between a gifted student and his teacher.

Information provided in the article leads to the conclusion that empathy as an ability subject to development favours the proper functioning of the child and the effectiveness of the educational work of teachers.